

KUIDAS KIRJUTADA LÕUNAEESTI KIRJANDUSLUGU?

Mart Velsker. Lõunaeesti kirjandusloo kirjutamise võimalusi. *Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis* 12. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014. 202 lk.

28. mail 2014. aastal kaitses Tartu Ülikooli teadur Mart Velsker Tartu Ülikoolis oma doktoriväitekirja „Lõunaeesti kirjandusloo kirjutamise võimalusi”. Oponendid Groningeni ülikooli professor Cornelius Hasselblatt ja Tartu Ülikooli teadur Tiit Hennoste pidasid dissertandiga pooleteisetunnise väitluse ja leidsid, et töö väärleb kindlasti doktori kraadi. Sama leidis ka komisjon.

Mart Velskri artikliväitekiiri koosneb sissejuhatausest ja seitsmest varem avaldatud artiklist ühel Velskri paljude uurimissuundade seast välja valitud terviklikul teemal. Töö eesmärgiks on uurida, kuidas on lõunaeesti kirjanduse (laiemalt ka kultuuri) ajalugu käsitletud ja mis põhimõtetest lähtudes oleks otstarbekas kirjutada lõunaeesti (või Lõuna-Eesti) kirjanduslugu. Autor keskendub ennekõike XX sajandi kirjandusele, jättes varasema tartukeelse kirjasõna vaid taustaks. Väitekiiri annab põhjaliku pildi senistest katsetest lõunaeesti kirjanduslugu koostada. Autor tunneb oma ala väga hästi ja on kokku viinud ulatusliku ainekogu lõunaeesti kirjanduse kohta (vt põhjalikku bibliograafiat lk 75–84).

Esimene artikkel „Lõunaeesti kirjanduslugu kahe lugemiku sees ja vahel”¹ annab ülevaate sellest, kuidas on lõunaeesti kirjandust ja selle lugu esitletud ja ka loodud lugemikes ning kirjanduslikke kohti tutvustavates kogumikes („Kirjanduslik Mulgimaa” jms). See on huvitav ja vähe kasutatud lähenemine kirjandusloole ja selle kirjutamisele, kuna tegeleb üldjuhul kirjanduslugude kirjutamisel kasutamata jäävate tekstidega. Teine artikkel „Kolm vaadet lõunaeesti kirjandusele”² analüüsib kolme keskselt ja mõjukat vaadet lõunaeesti kirjandusele. Kõneks on Hando Runneli eesti kirjanduse ühtsuse mudel, Ain Kaalepi kirjandusliku mitmekesisuse mudel ja Kauksi Ülle võru kirjanduse kui eraldi kirjanduse mudel. Välja tuuakse autorite erinev suhtumine rahvaluule ja kirjanduse seostesse: Kaalepi eitav, Kauksi Ülle jaatav, Runneli mitte-problematiseeriv suhe. Lisaks on eristajateks Kauksi Ülle tsüklilise kirjandusmuutuse mudel ja Kaalepi-Runneli arengumudel. Analüüs on ülevaatalik, oponendid oleksid oodanud vaid veidi teravamaid ja täpsemaid kokkuvõtteid.

¹ M. Velsker, Lõunaeesti kirjanduslugu kahe lugemiku sees ja vahel. – Keel ja Kirjandus 2014, nr 5, lk 329–347.

² M. Velsker, Kolm vaadet lõunaeesti kirjandusele. – Looming 2013, nr 11, lk 1542–1554.

Kolmas ja neljas artikkel analüüsivad seda, kuidas kirjanikud esitavad kultuuriloolist ainet ilukirjanduslike tekstide sees ja kuidas need tekstid hakkavad mängima kirjandusloos oma rolli. Tekstid on „*Haukamaa laulu*’ ja võru kirjanduslugu”³ ning „Palanumäe lugu ja keele lugu”⁴. Neis antakse ülevaade Kaalepi tegevusest murdekeelse kirjanduse nimel („*Haukamaa laulu*” koostamine kui murdeluule propaganda ja ajalooostamine) ja Mats Traadi Palanumäe romaanisarjast, mille juures on võetud analüüsivõtte alla klassikaline eestluse tõusu ja kohalikkuse langemise lugu, sh aga ka tartu murdekeele ja lõunaeestilisuse langemise lugu. Välja on toodud nii Traadi kasutatud tegelaskõne diferentseerimine kui ka otsesed keelelised arutlused. Mõlemad artiklid on tegelikult pigem pikemad arvustused, mis antud juhul sobivad väga hästi tervikusse.

Viies artikkel „Milline on kirjanduse osakaal võru kultuuriloos?”⁵ analüüsib näiteid kirjanduse esitamisest võru kultuuriloo kontekstis, tuues välja selle, et „Võromaa kodolugu” ja võrguväljaanne „Ajaloolise Võrumaa kodulooline bibliograafia” näevad kirjanikke lõunaeesti kultuuri- ja koduloo eriti olulise osana. Kuigi kultuuriloo ja kirjanduse vaheline seos peaks selge olema, on artikkel siiski liiga napp ja sisaldab siin-seal ka küsitavusi, mille kallal oleks veel natuke mõtlemistööd teha. Näiteks väidab

³ M. V e l s k e r, *Haukamaa laulu*’ ja võru kirjanduslugu. – Ain Kaalep 80. Konverentsikogumik. Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat XXXII (2006). Toim Katrin Raid, Ene-Reet Soovik. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 2008, lk 6–12.

⁴ M. V e l s k e r, Palanumäe lugu ja keele lugu. – Keel ja Kirjandus 2012, nr 4, lk 261–269.

⁵ M. V e l s k e r, Milline on kirjanduse osakaal võru kultuuriloos? – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat V. 2005. Toim Mari Mets. Tartu: Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus, 2006, lk 71–77.

autor (lk 71): „On selge, et kirjanduse roll ei saagi võru kultuuris olla täpselt samasugune nagu eesti kultuuris, sest kultuurid pole ühesuguses olukorras.” Kas see on nii? Missugused kultuurid siis on „ühesuguses olukorras”? Ja mis mõttes mõjutab see „teine” olukord kirjanduse rolli?

Kuues artikkel „Eesti ja lõunaeesti luuleloo seostest”⁶ toob välja olulise leiu: XX sajandi eesti avangardi/modernismi tulemise katsed (nn Hennoste hüpped) ja lõunaeestikeelse luule puhangud on XX sajandi jooksul olnud sünkroonis. See artikkel on komplekti parim töö kirjandusteaduslikus mõttes, püstitades ühe teesi ja esitades selle pädeva empiirilise tõestuse. Oluline on lisaks asjaolu, et autor on välja toonud muuhulgas lõunaeesti kirjanduse pulseerimise, selle põhimõttelise fragmenteerituse. Sellega näidatakse kaudselt kätte üks viljakas tee lõunaeesti kirjanduse käsitlemiseks: fragmenteeriva kirjandusloona, mis tuleb esile pingeväljas ehk tõmmetes ja tõukumistes teise kirjandusega, antud juhul eesti kirjandusega. Seitsmes artikkel „Karlova kirjanduse põhijooned”⁷ katsetab alternatiivset kohakeskse kirjandusloo jutustamise võimalust. Katsest saab autori sõnul järeldada, et kohakesksus on tõsiseltvõetav lahendus, kuigi piiratud tingimustel. Tegemist on elegantse esseega, mis toob hästi esile autori võime näha kirjanduses kõnekaid väikesi detaile ja neist üldistusi vormida. See on väga huvitav ja nauditav artikkel, ehkki ei haaku väitekirja kui terviku teemaga kuigi hästi.

⁶ M. V e l s k e r, Eesti ja lõunaeesti luuleloo seostest. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat VII. 2007. Toim Triin Iva, Mari Mets. Tartu: Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus, 2008, lk 174–184.

⁷ M. V e l s k e r, Karlova kirjanduse põhijooned. – Keel ja Kirjandus 2010, nr 1, lk 1–16.

Töö sissejuhatus tegeleb kolme teemaga. Esimene teema on kirjanduslugude koostamise alused ja seal toimunud muutused. Alguses vaatab autor lühidalt üle rahvusvahelise kirjandusloolise mõtlemise muutused. Tema käsitluse aluseks on ennekõike David Perkinsi vahetegu narratiivse ja postmodernse entsüklopeedilise kirjandusloo ehitamise vahel ning Perkinsi pakutud narratiivse kirjandusloo võimatus. Teiseks annab autor ülevaate eesti kirjanduslugudest, mis jääb veidi ülelibisevaks, arvestades, et seal esinevad kontseptsioonid oleks olulised ka lõunaeeesti kirjandusloo tausta tarvis.

Teine teema on Lõuna-Eesti ja lõunaeeesti kirjandus. Siin annab Velsker põhjaliku ülevaate sellest, millised on Lõuna-Eesti ja sellega seotud identiteetide kujunemist mõjutanud ajaloolised, kultuurilised ja keelelised tegurid. Keskseks tõusevad esile keelepiir ja territoriaalne piir. Samuti on ülevaates juttu erinevatest Lõuna-Eestiga seotud identiteetidest ja kuvanditest (setu, mulgi, uusvõru ja uussetu identiteet). Autor toob välja, et lõunaeeesti kirjandusest rääkimise viisid on eelistatult seotud kas keele või kohaga või mõlemaga korraga. Keelekesksus on prevaleeriv lähenemine, kuid Velsker leiab, et ka kohakesksust ei pea kõrvale heitma, olgugi et lõunaeeesti keel pakub rohkem aluseid arutamiseks. Ühtlasi esitab ta mitmed selle kirjanduse määratlemise võimalused ja võimalikud variandid lõunaeeesti kirjanduse käsitlemiseks, mis koonduvad kahe teema ümber: kas käsitleda lõunaeeesti kirjandust tervikuna või väiksemate alamkirjanduste kogusummana ning kas lähtuda keelest või kultuuriliselt eristuvast kohast.

Töö kolmas teema tegeleb XX sajandi jooksul tehtud konkreetsete katsetega käsitleda lõunaeeesti kirjandust iseseisva nähtusena. Autor toob esile, et kõik senised olulisemad lõunaeeesti kirjandusloo jutustamise katsed on rohkemal

või vähemal määral narratiivsed. Nende hulgas on nii koha- kui keelekeskseid käsitlusi. Ülevaade on põhjalik ja hea. Eriti hinnatav on see, et autor toob selles osas ja ka oma artiklites esile palju materjali, mis tavaliselt jääb kirjanduslugude koostamisel allikatena perifeeriasse või lausa kasutamata (lugemikud ja krestomaatiad, turismibrošüürid, kirjanduslikke kohti tutvustavad kogumikud, ilukirjandus, milles kõneldakse ka keeleprobleemidest). See on oluline ja väikeste kirjanduste puhul kindlasti perspektiivne lähenemine.

Järgneb arutus kontekstualiseeriva kirjandusloo võimaluste ja probleemide üle. Siin proovib autor sünteesida erinevaid vaatenurki ning uurida, kuidas lõunaeeesti materjali oleks kõige parem ühendada kirjandusloo kirjutamise üldiste põhimõtetega. Autor jääb kindlaks tõe, et narratiivset mudelit tuleks eelistada narratiivi lagundavatele entsüklopeedilise kirjandusloo katsetele ning kontekstuaalset kirjanduslugu immanentsele. Oponendid jäid veidi kahtlevale seisukohale, lähtudes sellest, et lõunaeeesti kirjandus on ise fragmentaarne nähtus ja see viitab võimalusele esitada ka selle kirjanduse lugu fragmentaarsel kujul seotuna nt eesti kirjanduslooga.

Lõpuks mõned üldistavad kriitilised märkused. Üks põhimõtteline probleem on see, et töös puudub (olude sunnil?) igasugune kvantitatiivne lähenemine. Me ei tea, kui palju neid teoseid on, mida võiks lõunaeeesti või Lõuna-Eesti kirjanduse alla liigitada. Kohati paistab läbi, et narratiivse kirjandusloo loomisel tõusebki suuresti probleemiks ka materjali vähesus: vrd tsitaate: „ei ole piisavalt ainekust“ (lk 56), „proosat ja draamat on vähe“ (lk 62), „sest tekstede liiga vähe“ (lk 65) või „tekstide nappuse tõttu“ (lk 68). Teades, et selline töö on tänamatu ja väitekirja raames võimatu nõuda, oleksid oponendid siiski heameelega oodanud arvulisi vihjeid. Te-

gelemine selle küsimusega oleks autorit ka sundinud järele mõtlema selle üle, mis on kirjandus ja kus on selle piirid (vrd diskussioon seoses rahvaluulega). Ja kas kirjandus on olemas väljaspool kirjanduslugu või on see siis ainult kogum teoseid? Mida teha tõlgetega, millel võib olla kirjanduses ja kirjanduse määratlemisel oluline roll? (Tõlgetest on kahjuks väga vähe juttu, nt Kauksi Ülle Edgar Allan Poe või Jüvä Sullövi Bulgakovi tõlked lk 60).

Õhku jäi ka küsimus, miks peaks kõnelema lõunaeesti kirjandusest. Mis selle osi ühendab peale eitava „mitte-põhjaeesti”? Siiski jääme lootma, et Velskri põhjalik käsitus annab diskussioonile hoogu ja aitab meid ülevaate saamisel, mis see lõunaeesti kirjandus siis on. Ainult servamisi on töös mainitud kirjanduse adressaati. Adressaat on oluline mõiste, sest kirjanik võib kõnelda oma adressaadiga sama keelt või mitte. Kas võru kirjanduse adressaat on võrukeelne inimene? Või põhjaeestlane, kes loeb seda nagu võorkeelt?

Peatükkide lõpus esitab autor palju olulisi uurimisküsimusi. Kahjuks jääb veidi ebaselgeks autori panus kirjandusloo tegemisel võrreldes teiste kirjutajatega. Ka ei ole küsimused peatükkide lõpus võrdse kaaluga teaduslikust aspektist vaadates. Näiteks küsimus, kas lugu peaks olema huvitav, on oponentide arvates siiski palju kergema kaaluga kui küsimus kirjandusvooludest või kaanonist. Lisaks oleksid oponentid oodanud sünteesi, mis võtaks katsed kokku ja näitaks ka seda, kuidas lõunaeesti/Lõuna-Eesti kirjanduse lugu paistab teiste maailma regionaalsete kirjanduslugude taustal. Lõpuks panid oponentid tähele, et töö pealkiri on pandud kavalalt: siin räägitakse ainult loo võimalustest, mitte tegelikust kirjandusloost. Aga väitekiri ja väitlus tõstsid isu, nii et ootame Mart Velskrielt seda „päristööd”.

CORNELIUS HASSELBLATT,
TIIT HENNOSTE